

УДК 349.3 +656.811

**ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВЦІВ ВІДОМСТВА  
ЗВ'ЯЗКУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:  
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**Федорченко Олег Володимирович,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін  
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ,  
м. Херсон, Україна)

У статті на основі широкого кола нормативно-правових джерел охарактеризовано становлення і юридичне закріплення пенсійного забезпечення службовців відомства зв'язку Російської імперії у ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано нормативно-правову базу соціальних стандартів зв'язківців.

Висвітлено критерії формування пенсійного забезпечення чиновників – зв'язківців. Охарактеризовано умови отримання пенсійних гарантій нижчими службовцями.

*Ключові слова:* пенсія, зв'язківці, соціальне забезпечення, чиновники.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЛУЖАЩИХ ВЕДОМСТВА  
СВЯЗИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX СТ.:  
ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

**Федорченко Олег Володимирович,**

кандидат исторических наук,

доцент кафедры общеправовых и социально-гуманитарных дисциплин

(Херсонский факультет Одесского государственного университета внутренних дел,

Херсон, Украина)

В статье на основе широкого круга нормативно-правовых источников охарактеризовано становление и юридическое закрепление пенсионного обеспечения служащих ведомства связи Российской империи в XIX – начале XX вв. Осуществлен анализ нормативно-правовой базы социальных стандартов связистов.

Освещены критерии формирования пенсионного обеспечения чиновников-связистов. Дана характеристика условий получения пенсионных гарантий нижними служащими ведомства связи.

*Ключевые слова:* пенсия, связисты, социальное обеспечение, чиновники.

**STATE PENSION SYSTEM OF OFFICE WORKERS OF DEPARTMENT OF CONNECTION  
IN RUSSIAN EMPIRE IN XIX - THE BEGINNING OF XX CENTURY:  
HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS**

**Fedorchenko Oleh,**

candidate historically sciences, assistant professor,

Assistant Professor of department of common law and social humanitarian disciplines

(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

In the article on the basis of wide circle of normatively-legal sources, the becoming and legal fixing of the pension system of office workers of department of connection of the Russian empire is described in XIX - the beginning of XX century. The normatively-legal base of social standards of signallers is analysed. By the basic source of pension legislation of the Russian state, at the beginning of XIX century and to its falling, became "Charter about pensions and lump-sum grants" which was given out in 1827, that in 1832 entered to "Lawbook of Russian Empire". In 1842 and in 1857 there were reediting of "Lawbook of Russian Empire" and made alteration in "Charter about pensions and lump-sum grants".

It is shown in the article that despite of codification of pension legislation of Russia, there was inconvenience in its practical use. The criteria of forming of the pension system of officials are reflected. Pension salary of official, including signaller, depended on a pension digit tied down to the position one held, and his time-in-service. The lack of the pension system was that salary did not have an influence on the size of pension. It goes to show that a pension in the Russian state was examined in the first turn as a caress and reward, and only then as a right. Such situation is explained by class society and autocratic character of monarchy power.

The positive aspects of pension legislation of the Russian empire were: existence of pension low-limit; diminished terms of qualifying for persons in that the state of health got worse through service; in default of terms for the receipt of pension by an official, a non-permanent help was envisaged him; a pension or non-permanent help that their man or father

could get was envisaged families of the dead on service officials, if went out on a pension in the day of death; family of the dead in retirement official could count his pensions on part.

The terms of receipt of pension guarantees are described by lowest staff. The lowest staff (postmen, non-commissioned officers, sorters, watchmen etc.) were not envisaged with pension at legislative level, however lowest staff of department of connection of the Russian empire had the opportunity to get a pension, that was related to complication and risk on service. Equal as in a situation with officials, families of the dead or seriously sick and disabled lowest staff could apply on the pension of a man or father. From positions of motivational package successful were norms of social privileges that envisaged a help families of lowest staff if case of their death, or loss of capacity through the heavy wounds of lowest staff during execution of service.

**Key words:** pension, signalers, social welfare, officials.

**Постановка проблеми.** Серед основних функцій управління персоналом, зорієнтованих на задоволення визначених потреб підприємств, організацій та установ різних форм власності, важливе місце займає мотивація персоналу. Щоб залучити і утримати кваліфікованих працівників, необхідно не лише застосовувати матеріальне стимулювання у вигляді заробітної плати, а розробляти комплексні збалансовані мотиваційні пакети. Вони повинні передбачати матеріальне заохочення, соціальне забезпечення, в тому числі медичне страхування, корпоративну культуру, навчання й підвищення кваліфікації.

Важливе місце серед зазначеного переліку займає пенсійне страхування, оскільки пенсія є правом осіб, які віддали свій інтелект, сили державі і суспільству. Під час проведення пенсійної реформи в Україні актуальним стає використання досвіду, здобутків, а в деяких випадках і прорахунків становлення і розвитку соціального страхування попередніх епох.

**Аналіз досліджень з теми.** У царський період загальними аспектами пенсійного забезпечення чиновництва Російської імперії займалися І. Андрієвський [1], А. Градовський [2], Н. Коркунов [3]. Одноосібно вирізняється спеціалізацією праця Б. Малашевського [4], в якій на прикладі діяльності пенсійних кас автор подав статистичний та економічний аналіз недержавного пенсійного забезпечення. Дослідник А. Греков [5] висвітлював правове забезпечення пенсій військових і цивільних чиновників у провідних країнах Європи.

У радянський час історичний аспект становлення і розвитку пенсійного забезпечення Російської імперії не привертав увагу дослідників історії права. Стосовно тематики даної розвідки деяку інформацію можна віднайти в роботах з історії зв'язку. Так К. Базилевич [2], В. Лебедев [8] зазначали про незначні пенсії та обмеженість соціальної політики царського уряду стосовно службовців відомства зв'язку.

Корінний злам у дослідженні соціального страхування і його

нормативно-правової бази спостерігається у пострадянський період. У цей час дослідники захищають дисертації, які висвітлюють окремі аспекти становлення і розвитку пенсійного забезпечення Російської держави. Так, І. Сбітнева [9] охарактеризувала розвиток законодавства, яке регулювало державну соціальну політику Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Д. Квасов [10] проаналізував становлення і розвиток пенсійного законодавства стосовно чиновників Російської імперії, особливу увагу приділив діяльності емеритальних кас на прикладі кас гірських інженерів. Історико-правовий аспект розвитку пенсійної системи Російської держави у XVI – XVII ст. розглядається у дисертації Ю. Применко [11]; особливостям розвитку пенсійного забезпечення в Російській імперії присвячена робота О. Баранової [7]. Економічну складову пенсійної політики Російської держави надала Т. Муравльова [13].

Дослідження пенсійного забезпечення Російської держави відбувалося і на рівні наукових статей, доповідей на конференціях. Так, загальну характеристику становлення пенсійного забезпечення подає Ю. Чеснокова [14]. М. Левшук [15, 16] та Є. Сапілов [17, 18] проаналізували правову базу і організаційний механізм пенсійного забезпечення у Російській імперії. Недержавному пенсійному забезпеченню присвячена розвідка І. Ташбекової [19]. Характеристику правової бази, термінологічного апарату пенсійного забезпечення містять праці О. Торопкіна та А. Фоменкова [20, 21], Є. Столярової [22].

Утім варто констатувати, що проблема пенсійного забезпечення службовців відомства зв'язку Російської імперії не стала предметом окремого дослідження. У результаті такої історіографічної ситуації автор поставив за мету показати еволюцію пенсійного забезпечення зв'язківців і членів їхніх сімей. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**: проаналізувати нормативно-правову базу пенсійного забезпечення поштово-телеграфних службовців і членів їхніх сімей; охарактеризувати систему пенсійного забезпечення зв'язківців і членів їхніх родин. Разом з тим автор не претендує на вичерпність даної тематики, а лише спробує розкрити деякі аспекти теми.

**Предметом** дослідження є суспільні відносини у сфері соціального забезпечення службовців відомства зв'язку і членів їхніх родин, що регулювалися нормами законодавства Російської імперії.

**Об'єктом** дослідження є система пенсійного забезпечення зв'язківців і членів їхніх сімей, що регулювалася законодавством Російської імперії.

**Виклад основного матеріалу.** Спершу зупинімось на характеристиці нормативно-правової бази та головних аспектах пенсійного забезпечення зв'язківців царської Росії. Зазначимо, що з латини «**pensio**» перекладається як «платіж». У XIX ст. у Російській імперії під терміном «пенсія» розуміли

обов'язкові платежі як винагороду за службу, а згодом і правом на соціальне забезпечення [7, с. 12-13]. У той же час політична еліта так і не визначилася до кінця, що таке пенсія – царська ласка, винагорода чи право [20, с. 323].

До початку XIX ст. пенсійне законодавство Російської імперії було представлено значною кількістю розрізнених правових актів, та й у цілому, воно не було виокремлено в окрему галузь права, а було частиною державного права. Лише у 1827 р. прийняли «Устав о пенсиях и единовременных пособиях», який у 1832 р. увійшов до «Свода законов Российской империи» (далі «СЗРИ»): «Свод учреждений государственных и губернских. Часть третья. Уставы о службе гражданской». У 1842 р. та 1857 р. були перевидання «СЗРИ», у подальші роки перевидували окремі книги або додавали нові. Оскільки перевидання 1896 р. було останнім, тому зупинімося на його характеристиці детальніше. Том III «СЗРИ» включав «Свод уставов о службе гражданской» який, у свою чергу складався із чотирьох книг:

I. Устав о службе по определению от правительства;

II. Уставы о пенсиях и единовременных пособиях;

III. Положение об Особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царства Польского;

IV. Уставы эмеритальных касс гражданского ведомства.

Для нашої розвідки важливим джерелом є книга II й опосередковано книга IV. Остання цікава тим, що в ній визначено правове регулювання діяльності емеритальних кас Міністерства юстиції, гірських інженерів, інженерів шляхів сполучення та деяких інших організацій. Створення та функціонування емеритальних кас зазначених організацій стали прикладом для емеритальних кас інших відомств, у тому числі й відомства зв'язку.

Друга книга «Уставы о пенсиях и единовременных пособиях» (далі «Уставы...») складається з трьох розділів: I. Общий Устав о пенсиях и единовременных пособиях по гражданским ведомствам; II. Особенные Уставы о пенсиях и единовременных пособиях по некоторым ведомствам; III. Особенный Устав о пособиях, определяемых Комитетом Призрения Заслуженных чиновников.

Для дослідження зазначеної теми необхідно охарактеризувати Розділ I, який складався з шести розділів: I. О правах на пенсии и единовременные пособия. II. О количестве и сроках выслуги пенсий и единовременных пособий. III. О порядке испрошения пенсий и единовременных пособий и об удостоверении в праве на них. IV. О суммах, из которых производятся пенсии и единовременные пособия. V. О назначении и выдаче пенсий и единовременных пособий. VI. О прекращении производства пенсий.

Розділи ділилися на відділення, а ті, в свою чергу, склалися з параграфів. У кінці другої книги Т.ІІІ «СЗРИ» поданий табель пенсійних окладів цивільних чиновників, їхнім вдовам і сиротам. Інформативним

моментом табелю є те, що у ньому розписано пенсійний оклад відповідно до пенсійного розряду, вислуги років і розмір пенсії вдові і дітям службовця.

«Устави...» викликав труднощі під час використання на практиці, оскільки він був украй обмежений на загальні визначення і перевантажений казуїстичністю, суть деяких статей за давністю важко було зрозуміти. Спостерігалася невідповідність і суперечливість статей, деякі статті не визначали права й обов'язки осіб, а перенаправляли на інші закони, а ті, в свою чергу, на інші. Тому, по суті, пенсійне законодавство Російської імперії потребувало досконалого доопрацювання та кодифікації, відповідної часу [23].

Незважаючи на явні недоліки «Уставов...» він все ж таки створив підґрунтя державних соціальних гарантій. Варто розглянути загальні вимоги для отримання пенсії службовцями відомства зв'язку. Чиновники\* Російської імперії, у тому числі і відомства зв'язку, повинні були мати необхідний для отримання пенсії строк служби. У 1857 р. відбулися зміни в термінах служби і розмірі пенсії: до 1857 р., чиновники, які прослужили від 20 до 30 років отримували третину зазначеного в табелі окладу пенсії, від 30 до 35 років – дві третини, більше 35 років – повний оклад [25, с. 323]. За редакцією «Устави...» 1857 р. чиновники, які прослужили від 25 до 35 років – отримували половину пенсійного окладу, більше 35 років – повний пенсійний оклад [26, с. 20; 23, с. 191, 192]. Тобто, дещо збільшили пенсійний вік, однак збільшився і розмір виплат. Разом з тим, чиновникам, які не дослужили до визначених термінів отримання пенсії не більше шести місяців, зараховувався повний строк служби [26, с. 20].

Законодавець передбачав пільги для чиновників, у яких під час служби почав погіршуватися стан здоров'я. Так, чиновники, які йшли у відставку через хворобу, мали скорочені строки вислуги для отримання пенсії: від 10 до 20 років отримували одну третину пенсійного окладу, від 20 до 30 років – дві третини окладу, які послужили від 30 років і більше – повний оклад [26, с. 20]. За редакцією 1896 р. вислуга становила мінімум п'ять років [23, с. 181]. Більше того, службовці, хворі тяжкими невиліковними хворобами, такими як параліч, втрата зору та інші, мали ще коротші терміни отримання пенсії: від п'яти до 10 років отримували третину від визначеного законом окладу, від 10 до 20 років – дві третини; більше 20 років – повний оклад [23, с. 91]. За редакцією 1896 р. для таких категорій чиновників встановлювався термін вислуги – мінімум один рік [23, с. 181], у цьому випадку пенсія

---

\* Автор притримується поглядів П. Зайончковського, який під чиновниками мав на увазі осіб, що «...мали класний чин і перебували на державній службі та канцелярські службовці, які займали аналогічне становище і згодом отримували класний чин» [24, с. 4].

нараховувалася за останньою посадою [23, с. 187].

Розглянемо пенсійні оклади чиновників. Так, розмір пенсії був диференційований і залежав від займаної посади, яка й визначала пенсійний розряд (див. табл. 1). Всього було дев'ять розрядів, але третій мав дві ступені [23, с. 194–196; 26, с. 74–75]. Для прикладу співвідношення займаної посади і пенсійного розряду візьмемо чиновників Одеського поштово-телеграфного округу, так начальники контор зв'язку I–II класу за пенсією займали III розряд, 2 ступінь, а поштово-телеграфні чиновники I–II класу – VI розряд [28]. Слід наголосити, що канцелярським некласним службовцям теж передбачалося пенсійне утримання. Пенсія останніх прирівнювалася до пенсії чиновників, які отримували таку саму заробітну плату [26, с. 120].

Аналізуючи дані таблиці 1, видно, що пенсійне страхування у Російській імперії мало дещо непрогресивний характер. На це вказує велика різниця в найнижчому і найвищому окладі заробітної плати на один пенсійний розряд. Так, візьмемо VI пенсійний розряд. До нього належали начальники контори VI класу, які за посадою займали VIII ранг (колезький асесор), за мундиром також VIII розряд, заробітна плата яких складала 600 руб. на рік, пенсія відповідно 214 руб. 50 коп., що становило приблизно 36 % від заробітної плати. Поштово-телеграфний чиновник I класу за посадою, за мундиром і за пенсією займав аналогічні місця, але заробітна плата його складала 1200 руб. на рік, відповідно з виходом на пенсію він отримував приблизно 18% від заробітної плати. Зрозуміло, що зайняття посади поштово-телеграфного чиновника I класу, було скоріше привілеєм на час служби, підкріпленим матеріальною винагородою, (наприклад, станом на 1 січня 1908 р. в Одеському поштово-телеграфному округу нараховувалося лише 25 чиновників I класу, що становило 2% від усіх поштово-телеграфних службовців (підраховано автором за [27, с. 180–181]), тому закладений принцип явно не був справедливим.

Разом з тим, дані таблиці засвідчують, що пенсії поштово-телеграфних чиновників мали верхню межу в 428 руб. 85 коп. на рік.

Таблиця 1.

Пенсійне забезпечення чиновників Російської імперії (середина XIX – початок XX ст.)

Пенсійний розряд	Пенсія в руб. на рік	Заробітна плата поштово-телеграфних чиновників Одеського поштово-телеграфного округу у руб. на рік відповідно до розряду за пенсією
I	1143,60	
II	857,70	

III, 1 ст.	571,80	
III, 2 ст.	428,85	1500-2500
IV	343,05	900-1200
V	285, 90	
VI	214,50	600-1200
VII	171,60	450-750
VIII	128,61	
IX	85,6	360

Варто відмітити, що законодавством передбачався своєрідний мінімум пенсійного окладу для чиновників у розмірі **28 руб. 59 коп.** Такий розмір діяв з середини XIX і до початку XX ст. Мінімум встановлювався незважаючи на те, що за вислугою пенсія повинна бути меншою [26, с. 21]. Звісно, зазначена сума була незначною. Наприклад, ціна фунту хліба вищого гатунку у Херсоні наприкінці XIX ст. коливався у межах **5 коп.**, фунту м'яса – **12 коп.**, вартість оренди квартири з чотирьох кімнат і кухні на околиці Херсона у **1913 р.** складала **15 руб.** на місяць [29, 2 січня с. 2; 30, 29 березня с. 4]. У цілому, закладений принцип мінімальної пенсії був доволі перспективним соціальним стандартом.

Крім того, деякі положення «Уставов...» мали позитивну характеристику і захищали інтереси чиновників. Зрозуміло, що за час служби чиновники переміщалися по службовій драбині і, відповідно, могли мати різні пенсійні розряди. У такому випадку, ст. **53** видання «Уставов...» **1896 р.** передбачала нарахування пенсії чиновникам за вищим розрядом, який вони займали за весь час служби, за умови вислуги не менше **5 років** [23, с. 187].

Слід зазначити, що існували соціальні гарантії родинам померлих на службі класних чиновників. Що підтверджує принцип формування політичною елітою мотиваційних пакетів особам, які докладають зусилля для функціонування державного апарату. Так, вдова і діти отримували пенсію, яку б отримував чоловік або батько, якщо б вийшов у відставку в день смерті [26, с. 22]. Більше того, вдові і дітям призначалася частина пенсії померлого у відставці чиновника [26, с. 23].

Відмітимо, що законом встановлювалася можливість отримання одноразову допомогу у розмірі річного окладу, тобто без столових чиновниками, які не мали визначеної законом вислуги років для отримання пенсії, а за станом здоров'я не могли продовжувати службу [23, с. 109; 26, с. 4]. Чистий оклад чиновників становив приблизно **2/3** заробітної плати. Так, заробітна плата поштово-телеграфного чиновника III розряду становила **750 руб.** на рік і складалася з окладу **500 руб.** і столових грошей **250 руб.** [13].



На одноразову допомогу могла розраховувати і родина померлого на службі чиновника, але розмір виплат залежав від вислуги років: якщо вислуга складала менше **10** років – виплачувалася половина річного окладу, якщо більше **10** – повний річний оклад [23, с. 26; 26, с. 4]. Зауважимо, що було законодавчо визначено існування мінімуму одноразової допомоги родинам померлих на службі чиновників. Її розмір не залежав від окладу і становив **85 руб. 80 коп.** У той же час, вислуга років чиновника коригувала суму, яку видавали на руки родині. Так, при вислузі менше **10** років видавалася половина мінімальної допомоги, більше **10** – повний розмір допомоги [26, с. 29].

Детальніше зупинімося на пенсійному забезпеченні нижчих службовців. Для відомства зв'язку це унтер-офіцери, сортувальники, листоноші, сторожі і т.д. Законодавець чітко прописав те, що пенсія сторожам та іншим нижчим службовцям не передбачалася [23, с. 196; 31, с. 676; 26, с. 29]. Однак, окремими законами були введені пенсії нижчим службовцям визначеним відомствам. Перелік «привілейованих» відомств, вірогідно, залежав від його значення для функціонування державного апарату. Отже, повертаємося до дилеми, «пенсія це подарунок чи право». Виходячи з того як подавалося призначення пенсії нижчим службовцям, це було більше схоже на царську ласку.

Оскільки державний апарат Росії розумів значення засобів комунікації для країни, відомство зв'язку ввійшло в перелік «привілейованих». Так, ще у **1828** р. Державна Рада зазначаючи, що праця зв'язківців «многотрудная», встановила пенсії кур'єрам, а в **1829** р. нижчим поштовим службовцям і їхнім сім'ям. Знову ж таки, розмір пенсійного окладу залежав від заробітної плати і вислуги. Так нижчим службовцям із заробітною платою **70** руб. асигнаціями на рік і більше, за вислугу від **25** до **35** років встановлювалася пенсія **60** руб. на рік, а з вислугою більше **35** років – **70** руб. За умови, що заробітна плата була менше **70** руб. на рік, за вислугу **20-35** років встановлювалася пенсія у розмірі **60** руб. на рік [31; 33].

Продовженням політики формування корпусу зв'язківців є право на утримання родини померлого на службі нижчого службовця. Зупинімося на умовах отримання нею соціальних виплат. Так, вдова і діти нижчого службовця могли претендувати на повний пенсійний оклад чоловіка або батька, якщо він мав вислугу **25** років і більше. Якщо з родини померлого службовця залишалася одна особа, вона мала право на пансіон у розмірі **30** руб. на рік за умови, що заробітна плата складала не менше **30** руб. на рік, для дітей виплата пансіону припинялася з досягненням **20**-річного віку, а для доньок ще й з виходом заміж.

У другій половині XIX ст. відбулося розширення соціальних гарантій родинам нижчих службовців відомства зв'язку, що можна пояснити із

зростанням ролі комунікаційних магістралей, а відповідно стандартів соціального захисту працівників, які забезпечували їх функціонування. Було законодавчо встановлено, що дітям померлого на службі нижчого службовця, з вислугою не менше **15** років, або тяжкохворого нижчого службовця, який не мав права на пенсію, призначалося сирітське утримання у розмірі **17** руб. **16** коп. на рік кожному до часу вступу на службу [34, с. 58; 35, с. 421–423].

Деякими пільгами у відомстві зв'язку користувалися унтер-офіцери. Вони отримували пенсією за військову службу і заробітну плату [26, с. 30]. Пенсіонери цивільних відомств, у випадку повернення на службу отримували або заробітну плату або пенсію. Проте, при звільненні з відомства зв'язку унтер-офіцери мали право лише на військову пенсію [23, с. 196]. У такий спосіб чином заохочували вступати на службу колишніх військових, які були вкрай необхідні для організації охорони пересилання кореспонденції. Та й у цілому відомство зв'язку до **80-х** років XIX ст. можна назвати напіввійськовим [7, с. 141-142].

У **1857** р. Державна Рада прийняла рішення про те, що нижчим поштовим службовцям при отриманні тяжких травм при виконанні службових обов'язків, які не дають можливості продовжувати службу, призначалася пенсія незважаючи на вислугу років, у розмірі **20** руб. **1** коп. Разом з тим, це право поширювалося і на родину службовця у разі його смерті. Більше того, такі зв'язківці прирівнювалися до осіб, які відслужили десяти- або двадцятирічний строк, що давало їм можливість не повертатися в податний стан [36, с. 909].

У результаті погіршення криміногенної ситуації у **1905-1907** рр., коли реєструвалися непоодинокі випадки загибелі і поранень листонош і ямщиків, які супроводжували «грошову» кореспонденцію, було прийнято Закон від **18** березня **1909** р. про призначення пенсій і допомоги особам або їх сім'ям, які постраждали з **1** січня **1905** р. від злочинних дій, скоєних з політичною метою [37]. Зрозуміло, що останні положення, явно свідчили про розширення і покращення соціальних гарантій особам, які перебували у зоні ризику і докладали зусиль для функціонування державного апарату.

**Висновки.** Таким чином, зважаючи на значення державної служби для функціонування державного апарату Російської імперії, постійно поліпшувалися і розширювалися мотиваційні пакети для бажаючих вступити на службу. На початку XIX ст. гостро постало питання соціального забезпечення літнього і непрацездатного чиновництва у результаті чого було кодифіковано пенсійне законодавство і законодавчо закріплено юридичну форму пенсії.

Відомство зв'язку входило в когорту найбільш важливих структур для життєдіяльності державного механізму, тому у пенсійному забезпеченні

зв'язківців простежується ряд позитивних тенденцій. Однак, не вдалося уникнути й певних недоліків, що було викликано зародженням і становленням соціального і пенсійного права.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреевский И. Е. Русское государственное право. – СПб. – Т. 1. **1866.** – 500 с.
2. Градовский А. Д. Начала русского государственного права. Т. II. – СПб. : Тип-я М. Стасюлевича, **1876.** – [Електронний ресурс] / А. Д. Градовський. – Режим доступу: [onstitution.garant.ru/science-work/pre-revolutionar/3988988/chapter/43/#block\\_222300](http://onstitution.garant.ru/science-work/pre-revolutionar/3988988/chapter/43/#block_222300).
3. Коркунов Н. М. Русское государственное право / Н. М. Коркунов. – СПб., Тип-я М. М. Стасюлевича, **1909.** – 749 с.
4. Малешевский Б. Ф. Теория и практика пенсионных касс. В 5 томах. – СПб. – Тип-я Мин-ва путей сообщения (А. Бенке). – **1889–1890.**
5. Греков А. Правовое положение армии в государстве. Опыт исследования правовых оснований жизни армии в главнейших государствах современной Европы. СПб., **1908.** – 233 с. – [Електронний ресурс] / А. Греков. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=zyj4BQAAQBAJ&pg=PA49&lpg=PA49&dq>.
6. Базилевич К. В. Очерки по истории профессионального движения работников связи (1905-1906) / К. В. Базилевич. – М.: Издание ЦК союза связи, **1925.** – 453 с.
7. Базилевич К. В. Почта в России в XIX веке / К. В. Базилевич. – М.: НКПиТ, **1927.** – 196 с.
8. Лебедев В. И. Участие работников связи в революционном движении России / В. И. Лебедев. – М.: Профиздат, **1974.** – 155 с.
9. Сбитнева И. Н. Развитие законодательства о социальном обеспечении в России в конце XIX начале XX веков (историко-правовой аспект): автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук : спец. **12.00.01** «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / И. Н. Сбитнева. – Ставрополь, **2002.** – 29 с.
10. Квасов Д. А. Становление и развитие пенсионного законодательства о государственных служащих Российской империи XIX – начала XX в.: автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук : спец. **12.00.01** «теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Д. А. Квасов. – Москва, **2005.** – 25 с.

11. Применко Ю. В. Становление пенсионного обеспечения в России в XVI-XVII веках (историко-правовое исследование): автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук: спец. **12.00.01** «теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Применко Ю. В. – Н. Новгород, **2005.** – **30** с.

12. Баранова Е. А. Особенности развития пенсионного обеспечения в России в XVII – XIX вв. : автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук: спец. **12.00.01** «теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. А. Баранова. – Краснодар, **2010.** – **30** с.

13. Муравлева Т. В. Становление и развитие пенсионной системы России: автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата экономических наук: спец. **08.00.10** «финансы, денежное обращение и кредит» / Т. В. Муравлева. – Саратов, **2001.** – **26** с.

14. Чеснокова Ю. В. Становление пенсионного обеспечения в России в XVI – начале XX вв. / Ю. В. Чеснокова // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского : Общественные науки. – **2012.** – № **28.** – С. **173–175.**

15. Левшук М. В. Генезис организационного механизма пенсионного обеспечения в России в XIX – XX вв. / М. В. Левшук // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – **2011.** – № **8 (103).** Выпуск **16.** – С. **138–153.**

16. Левшук М. В. Становление правовой основы дореволюционного государственного пенсионного обеспечения / М. В. Левшук // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – **2011.** – **14 (109):** Выпуск **17.** – С. **125–138.**

17. Сапилов Е. В. Пенсионное обеспечение дореволюционной России / Е. В. Сапилов // Всероссийский экономический журнал. – **2004.** – № **10.** – С. **181–192.**

18. Сапилов Е. В. Российское пенсионное законодательство XIX – начала XX века / Е. В. Сапилов. – М., **1996.** – **48** с.

19. Ташбекова И. Ю. Негосударственное пенсионное обеспечение в России во второй XIX – начале XX века / И. Ю. Ташбекова // Альманах современной науки и образования. – **2010.** – № **9 (40).** – С. **25–27.**

20. Торопкин А. И. Проблемы терминологии пенсионного законодательства Российской империи / А. И. Торопкин // Юридическая техника. – **2009.** – № **3.** – С. **322–325.**

21. Торопкин С. А. Источники права пенсионного обеспечения в России второй четверти XIX – начала XX в. / С. А. Торопкин, А. А. Фоменков // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 10(60) : Ч. 1. – С. 177–182.

22. Столярова Е. Е. Российский чиновник в отставке. (Пенсионное обеспечение государственных служащих в российском законодательстве XIX в. // Судьба России: прошлое, настоящее, будущее. / Е. Е. Столярова // Тезисы Всероссийской конференции, Екатеринбург. – 1995. – С. 135–138.

23. Уставы о Пенсиях и Единовременных пособиях. – [Кн. 2 изд. 1896 г.] // СЗРИ. – Т. III. – СПб. : Печатня Графического института, 1912. – 180–229 с.

24. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 288 с.

25. Уставы о Пенсиях и Единовременных пособиях. – [Кн. 2 изд. 1832 г.] // СЗРИ. – Т. III. – СПб. : Тип-я II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1832. – С. 313–436.

26. Уставы о Пенсиях и Единовременных пособиях. – [Кн. 2 изд. 1857 г.] // СЗРИ. – Т. III. – СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. – 1-314 с.

27. Державний архів Одеської області. – Ф. 307. – Оп. 7. – Спр. 91.

28. Временное расписание класных должностей в местных почтово-телеграфных учреждениях // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. V. 1885: (Приложение к V тому: Штаты и табели). – СПб. : Гос. Тип-фия, 1887. – С. 112–113.

29. Херсонские губернские ведомости. – Херсон. – 1899.

30. Южная Русь : Ежедневная газета. – Херсон. – 1913.

31. О порядке замещения должностей по разным ведомствам // ПСЗРИ. Собрание второе. Т. VII. 1832: . – СПб. : Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1833. – С. 669–676.

32. О пенсиях нижних почтовых и неклассным служителям // ПСЗРИ. Собрание второе. Т. IV. 1829. – СПб. Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1830. – С.873–874.

33. О распространении на курьеров правила, изображенного в Высочайшее утвержденном 17 Февраля 1825 мнении Государственного Совета, о пенсиях присяжным // ПСЗРИ. Собрание второе. Т. III. 1830. – СПб.: Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1830.– С. 62.

34. Устав почтово-телеграфный (Из Свода Законов, т. XII, часть 1). Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо». – Спб.: Художественно-Графическое Ателье и печатня, 1914. – 63 с.

**35.** Об исключении из почтового ведомства детей нижних почтовых служителей, и об изменении некоторых служебных прав сих последних // ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XXXV. 1860: – СПб.: Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1862. – С. 421–423.

**36.** О пенсиях нижним почтовым служителям, увольняемым в отставку, по случаю понесенного на службе увечья // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. XXXII. 1857: – СПб.: Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1858. – С. 909.

**37.** О пенсиях и пособиях лицам, пострадавшим от преступных деяний, совершенных с политической целью, и семействам сих лиц // ПСЗРИ. Собрание третье. Т. XXIX. 1909. – СПб.: Тип-я Е.И.В. Канцелярии, 1912. – С. 208–210.